

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора психологічних наук, доцента,

професора кафедри психології Орап Марини Олегівни

на дисертацію Калмикової Людмили Володимирівни

«Психологічні особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Філософи переконані, що жодна фундаментальна проблема людського буття не може бути ані поставлена, ані вирішена без розгляду проблеми мови, без врахування ролі мовлення і мови у житті людини і суспільства. Психологи, а тим більше психолінгвісти, з цим абсолютно погоджуються. Сьогодні спостерігаємо ситуацію, коли дослідження мовленнєвої діяльності незаслужено відсунуті на другий план питаннями компетентнісного підходу. Слід лише відзначити наукові школи Л.В.Засекіної та Л.О.Калмикової, котрі продовжують дослідження у цьому напрямі, поєднуючи їх з новітніми тенденціями когнітивної парадигми. Саме тому так приємно рецензувати дисертацію, де в основу методології покладений системно-діяльнісний принцип, і студіювання предмету дослідження здійснюється через цілісний системний аналіз мовленнєвої діяльності.

Говорячи про актуальність дисертації, слід підкреслити, що фонетичні засоби мови у мовленнєвій діяльності виступають досить ефективним і дієвим засобом передачі інформації, способом впливу на процес сприймання мовленнєвого повідомлення, несуть власне смислове навантаження. Відповідно, недостатнє або неадекватне володіння цими фонематичними засобами, безперечно, впливає на психоемоційний стан особистості. І, звісно, різні емоційні стани особистості супроводжуються різними порушеннями у вимові звуків. Відтак, актуальність дослідження особливостей звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах не викликає сумнівів. Тим паче, слід

відзначити й недостатню кількість власне психологічних досліджень даної проблеми, яка у межах психолінгвістики та теорії мовленнєвої діяльності рідко ставала об'єктом самостійного вивчення. Більш актуально ця проблема звучала у лінгводидактичних дослідженнях. Слід пригадати роботи А.М.Богущ, А.Колупаєвої, О. Трифонової, К.Крутій, котрі актуалізували педагогічні аспекти корекції звуковимови.

З іншої сторони, актуальність досліджуваної проблеми неявно представлена у емпіричній частині дисертації. Як зазначає Людмила Володимирівна, із 370 обстежених дітей було виявлено 142 особи із порушеною звуковимовою різної природи. А це означає, що 38,4% дітей, які навчаються у початковій школі мають вади звуковимови, котрі, як переконливо доведено психологами, педагогами і методистами, вкрай негативно впливають на мовленнєвий розвиток та загалом, на психоемоційний стан дитини. То як можна говорити про гармонійний, багатий, оптимальний мовленнєвий розвиток, якщо не закладені підвалини цього розвитку? Отже, на нашу думку, рецензована дисертація розв'язує важливу й актуальну проблему сучасної психології.

Очевидною є практична цінність роботи. Адже педагоги, дефектологи і логопеди знають, що діти з певними дефектами відзначаються певними характерологічними особливостями. Якими саме? Кожний конкретний педагог робить висновки, виходячи із власного досвіду. Сьогодні ми маємо психологічну науково обґрунтовану відповідь на це питання. Що, безперечно, дасть змогу оптимізувати роботу з дітьми з порушеннями звуковимови.

Слід окремо відзначити, що робота виконана в межах когнітивно-дискурсивної парадигми, що є безперечною її перевагою. Дослідження, здійснювані в межах цієї парадигми, здебільшого стосувались закономірностей функціонування граматики та лексики, які пов'язувались, відповідно, з універсальними логічними структурами (за Н.Хомським) чи ментальним лексиконом і концептуальною схемою (за М.Холодною). Рецензоване дослідження представляє напрям дослідження звуковимови як мовленнєвого

процесу, що тісно корелює з іншими психічними феноменами, та емоційно-психічними станами, зокрема.

Перший розділ «Теоретичні засади дослідження психологічних особливостей звуковимови» представляє авторський аналіз теоретичних джерел, дотичних до проблеми. Цілком слушно у великому розмаїтті парадигм і наукових підходів до вивчення процесу породження і використання звуків мовлення, дисертантка обирає генеральний шлях вивчення звуковимови як основи індивідуального мовлення. У цьому руслі аналізуються когнітивні, біхевіористські та психолінгвістичні теорії. Логічним у дослідженні, що здійснюється у когнітивно-дискурсивній парадигмі виглядає параграф (1.1.3), присвячений аналізу досліджень звуковимови у контексті історичного розвитку уявлень про взаємодію мислення і мовлення. Проаналізовані дослідження впливу особливостей звуковимови на сприймання і породження індивідуального мовлення демонструють повний спектр наукових поглядів на зазначену проблему (1.2). Істотним висновком, який робить дисертантка в результаті аналізу цих поглядів, є положення про те, що переважна увага науковців концентрується навколо проблем взаємозв'язку звуковимови із власне мовленнєвою діяльністю, пізнавальними процесами та порушеннями сприймання. А питання взаємообумовленості звуковимови та емоційно-психічних станів знаходиться на периферії наукових інтересів психологів.

У параграфі 1.3. ґрунтовно проаналізовані причини порушень звуковимови. Імпонує поділ порушень на органічні та функціональні, обраний дисертанткою за основу побудови емпіричного дослідження. Завершується розділ глибоким аналізом наукового вивчення емоційно-психічних станів, результатом чого є виокремлення рівнів прояву емоційно-психічних станів особистості з особливостями звуковимови.

Відтак, приємно констатувати, що аналіз наукових парадигм, підходів та концепцій у вивченні звуковимови та емоційно-психічних станів здійснений дисертанткою не заради самого аналізу, а з практичною метою виокремлення

тих засадових положень, які слугують методологічною основою теоретичного спрямування та детермінантами практичного розв'язання наукової проблеми.

У другому розділі «Емпіричне дослідження індивідуальної звуковимови та емоційно-психічних станів» докладно методологію дисертаційного дослідження. Здійснення дослідження в межах антропоцентричного підходу відповідає новітнім уявленням про мовлення як належний певній особистості феномен, який неможливо досліджувати і розглядати абстрактно та окремо. Когнітивно-дискурсивна парадигма дає змогу поєднати психологічне дослідження із останніми здобутками лінгвістики, що, звичайно, також є актуальною вимогою як сучасного стану науки, так і особливостей здійсненого дослідження. У такому разі, як слушно наголошує авторка, до зони дослідження потрапляє мовлення як, «невід'ємна складова людини, яка є одночасно творцем і користувачем мови» (с.67). Саме тому, предметом емпіричного дослідження були обрані: 1) індивідуальний мовленнєвий профіль особистості, 2) особливості звуковимови у різних емоційно-психічних станах, 3) взаємообумовленість звуковимови та емоційних станів особистості.

У розділі докладно розкрито зміст етапів емпіричного вивчення звуковимови у різних психоемоційних станах. Ці етапи видаються цілком логічно обґрунтованими та закономірними.

Імпонує підхід до вивчення звуковимови як до психічного процесу використання знаків для породження дискурсивної діяльності, що у емпіричній частині реалізувалось як комплексне дослідження загального мовленнєвого розвитку кожного (!) респондента і доповнювалось бесідою з батьками. Це обстеження передбачало складання мовленнєвого профілю дитини за результатами 9 (!) завдань. Діагностувались: фонематичне сприймання, артикуляційна моторика, особливості вимови звуків, складова структура слова, навички мовного аналізу, навички та уміння граматично правильного поєднання слів, характеристики словника, розуміння логіко-граматичних

відношень та зв'язність мовлення. Крім того, до батареї діагностичних методик долучено Шкалу оцінки мовленнєвих домагань, Шкалу Еріксона для оцінки комунікативних мовленнєвих навичок (адаптована В.Калягіним, Л.Мацько), що дали змогу дослідити звуковимову як феномен єдиного мовленнєвого процесу дитини.

У розділі (параграф 2.3) докладно описано і обґрунтовано програму експериментально-діагностичного дослідження особливостей звуковимови у різних емоційних станах досліджуваних. З цією метою використано серйозну батарею діагностичних методик – сім методик, серед яких хотілось би окремо відзначити використання методики «Будинок-Дерево-Людина» та «Малюнок неіснуючої тварини». Відсутність чітких критеріїв аналізу результатів цих методик робить їх досить трудомісткими та складно інтерпретованими. Відтак, використання цих методик свідчить про методичну обізнаність, наукову сміливість та фахову компетентність здобувачки.

У розділі вміщено докладний кількісний та якісний аналіз особливостей звуковимови у різних емоційно-психічних станах респондентів. Було виявлено, що у дітей з органічними порушеннями частіше зустрічається конфліктність і негативізм, а діти з функціональними порушеннями характеризуються переважанням агресивності (таблиця 2.11; с.110). При цьому функціональні порушення звуковимови спостерігаються за вищого рівня тривожності, ніж органічні порушення (таблиця 2.15; с.115). Закономірності взаємозв'язку та взаємовпливу порушень звуковимови та емоційно-психічних станів, виявлені Калмиковою Л.В. у вибірці дітей молодшого шкільного віку, можуть бути екстрапольовані на інші вікові групи.

Розділ третій «Психокорекційна програма для осіб із органічними і функціональними особливостями звуковимови у різних емоційно-психічних станах» розпочинається дуже значимим параграфом «Особливості мовлення досліджуваних відповідно до психофізіологічної реальності диференціальних ознак звуків», у якому розкрито особливості вимови звуків за

кожного з двох видів звуковимовних порушень. Дослідження порушень диференціальних ознак звуків відповідно до органічних та функціональних особливостей було важливим етапом створення мовленнєвих профілів та розробки психокорекційної програми.

Визначено причини підвищеної тривожності, що полягають у дітей з органічними порушеннями звуковимови у спрямованості тривоги на розвиток мовлення і спілкування у поєднанні з високим рівнем мовленнєвих домагань (прагнення до виправлення власного мовлення), а у дітей з функціональними порушеннями – переживаннями, пов'язаними із впевненістю під час мовленнєвої діяльності за невисокого рівня мовленнєвих домагань. Істотними є висновки про те, які саме емоційно-психічні стани і як виявляються у респондентів залежно від виду порушення звуковимови. Кількісні показники негативних емоційно-психічних станів є статистично однаковими, проте мають якісну відмінність. Респонденти із органічними порушеннями звуковимови характеризуються різними негативними емоційно-психічними станами: страхом, зниженим настроєм, фрустрацією. Функціональні порушення звуковимови спричинюють меншу кількість негативних станів, проте, з більшим їх кількісним вираженням - у таких дітей виявлено вищий рівень загальної тривожності.

Четверте завдання дисертації реалізовано та викладено у параграфі 3.2 третього розділу. Істотним практичним надбанням та вагомим результатом дослідження вважаємо створення мовленнєвих профілів кожної дитини. Такий профіль передбачав кількісний аналіз стану звуковимови дитини за сімома показниками. Причому, складання таких профілів до і після корекційної роботи дало змогу унаочнити результати останньої, а відтак, наочно продемонструвати ефективність розробленої психокорекційної програми.

Тренінг розроблений з метою корекції органічних та функціональних особливостей звуковимови у конкретних емоційно-психічних станах дітей. У аналізі тренінгу хочу наголосити на його значимих і вагомих моментах. Перше. Диференціація та індивідуальний підхід забезпечуються використанням

індивідуальних мовленнєвих та психоемоційних профілів, про які зазначено вище. Друге. Використання розробленого дисертанткою комплексу діагностичних методів дозволило здійснювати психокорекцію звуковимови та емоційно-психічних станів одночасно та у взаємозв'язку. Третє. Істотним вважаємо й те, що тренінг був спрямований як на роботу з дітьми, так і на роботу з батьками. Адже саме в умовах порушеної звуковимови та негативних емоційних станів, які зумовлені нею, батьки часто зазнають труднощів не лише у допомозі дитині, але і у повсякденному спілкуванні з нею. Індивідуальна робота з батьками дитини з порушеннями звуковимови здійснювалась у межах чотирьох блоків, які забезпечували зміну ставлення до ситуації. Гадасмо, значною мірою саме психоедукація та корекція ставлення батьків у межах розробленого тренінгу забезпечила яскраво виражений позитивний його ефект. Найбільш важливим результатом корекційної роботи слід зазначити зниження рівня тривоги у дітей, що вказує на адекватність теоретичних детермінант та практичну значущість тренінгу..

Робота має досить ґрунтовні і змістовні додатки, які демонструють значний обсяг здійсненої діагностичної та психокорекційної роботи.

Зміст дисертації оприлюднено та апробовано на наукових конференціях та у достатній кількості публікацій дисертантки.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Калмикової Л.В., зазначимо деякі моменти, які викликають запитання і необхідність уточнення.

1. Зазначена дисертація відрізняється чітко означеним методологічним простором, що є рідкісним серед сучасних дисертаційних досліджень. На с.70, у таблиці 2.1. визначено методологічні рівні, зміст, емпіричні референти та методики, що відповідають кожному з рівнів. До методологічних рівнів віднесено: 1) когнітивно-дискурсивну парадигму, 2) системно-діяльнісний принцип, 3) антропоцентричний принцип. Логічно передбачити, що вони представляють три рівні методології науки із чотирьох, котрі вважаються

класичними, за працями В.П.Зінченка, Т.В.Корнілова, С.Д.Смірнова та Є.Г.Юдіна. За такою класифікацією перший рівень – це рівень філософської методології, другий – загальнонаукових принципів, третій – рівень конкретно-наукової методології та четвертий – рівень методики і техніки дослідження. Відтак, оскільки більшістю вчених антропоцентричний принцип (підхід чи парадигма) розглядається як визначальний, основоположний у сучасних наукових дослідженнях, гадаємо, він у рецензованому дослідженні представляє вищий, філософський рівень наукового пізнання, когнітивно-дискурсивна парадигма – рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження, а системно-діяльнісний підхід – рівень конкретно-наукової методології. Зазначені у таблиці методики, таким чином, представляють четвертий рівень методології дослідження. Тим більше, що обґрунтування зазначених методологічних принципів у тексті дисертації вказує саме на таке їх логічне розташування.

2. Як зазначає авторка, «основною метою дослідження було провести зіставний аналіз особливостей звуковимови та емоційно-психічних станів молодших школярів» і тому основний акцент у роботі робився на вияв того, які саме емоційно-психічні стани притаманні дітям із органічною та функціональною дислалією. Таким чином, спостерігаємо спрямування на дослідження особистісних проявів негативних емоційно-психічних станів, до яких авторка відносить ворожість, конфліктність, агресивність та негативізм. Проте, у роботі бракує дослідження того, як змінюється звуковимова дітей при зміні емоційно-психічного стану. Скажімо, чи впливає і як саме впливає стан ситуативної тривожності чи, навпаки, стан радості на характеристики артикуляції звуків. Гадаємо, дослідження таких ситуативних змін звуковимови істотно збагатило б дисертаційне дослідження.

3. Як цілком слушно зазначає дисертантка, «результати емпіричного дослідження психофізіологічної реальності диференціальних ознак звуків та емоційних станів дітей з органічними і функціональними особливостями дали змогу визначити їхні мовленнєві та мовленнєво-емоційні профілі» (с.163). І це є

вагомим висновком, гідним дисертаційного дослідження. Зауважимо, що ці профілі склалися для кожного респондента, що уже заслуговує на увагу, беручи до уваги їх кількість. Саме тому, зважаючи на об'ємний і змістовний емпіричний матеріал, вважаємо, що дисертація тільки виграла б від більш чіткого розмежування профілів (узагальнення та класифікації їх), створення типології та надання рекомендацій по роботі з кожним із них.

4. На сторінці 18 дисертації зазначено «На основі недавно отриманих експериментальних даних зроблено припущення про те, що людина володіє можливостями зберігання інформації про конкретні події набагато більшими, ніж припускалося раніше». Виникає закономірне бажання ознайомитись із цими даними. У переліку джерел, на які посиляється авторка знаходимо праці В.В.Левицького (1973), О.О.Леонтьєва (1969), Л.А.Чистович (1965), Т.М.Ушакової (1989) та Д.Слобіна (2003, хоча насправді це перевидання його раніше опублікованих праць). То це радше уже класика психолінгвістики та когнітивної психології, але не новітні експериментальні дані.

5. У параграфі 1.1.3 представлено погляди на звуковимову у контексті уявлень про співвідношення мислення і мовлення. Зокрема, на с.27 аналізуються дослідження теорії біхевіоризму. Проте, ми не зустрічаємо ні переліку прізвищ вчених, котрі займались цією проблемою, ні посилання на теоретичні джерела.

6. У роботі зустрічаються граматично неузгоджені речення та лексичні недоліки, вживання кальки з російської мови, зокрема «являє» (с.22, 54, 93,133), «включає» (с.26), «направлена» (с.74, 81, 89), тощо.

Викладені вище міркування мають характер побажань, спрямованих на удосконалення вивчення особливостей звуковимови у різних психоемоційних станах, а відтак, жодним чином не применшують теоретичної і практичної цінності виконаного дослідження та його загальної позитивної оцінки.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження «Психологічні особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах» відповідає кваліфікаційним стандартам МОН України за критеріями актуальності, наукової новизни, практичної значущості, реалізації мети дослідження, відповідності автореферату тексту дисертації, ступенем апробації та оприлюднення результатів дослідження у фахових наукових виданнях тощо, а її авторка Калмикова Людмила Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Професор кафедри психології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
доктор психологічних наук,
доцент

М.О.Орап
М.О.Орап

Підпис *Орап М.О.*
засвідчую:
Начальник відділу кадрів
Габенко